

Waldemar A. Gorzym-Wilkowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ROZWÓJ LOKALNY W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM JAKO EFEKT UWARUNKOWAŃ GEOGRAFICZNYCH

Lokalna przestrzeń społeczno-ekonomiczna jest jednym z podstawowych wyróżników poziomu rozwoju gospodarczego państwa lub regionu. Stan i charakter tej przestrzeni są także istotnym elementem społecznie postrzeganych zewnętrznych warunków życia. Kierunki i tempo ewolucji przestrzeni lokalnej w znacznym stopniu zależne są od samorządu gminnego. Wynika to przede wszystkim z tego, że to właśnie samorząd tego najniższego terytorialnie szczebla może najskuteczniej wpływać na życie mieszkańców i funkcjonowanie przedsiębiorstw. Gmina ma bowiem wśród swoich ustrojowych zadań obowiązek tworzenia i utrzymywania licznych obiektów wpływających na warunki życia i inwestowania. To samorząd gminny odpowiada za lokalne drogi, infrastrukturę techniczną, podstawową oświatę itp. To również gmina ma obowiązek dbać o ład przestrzenny, porządek publiczny, promocję swojego obszaru i wiele innych ważnych spraw [4]. Powszechnie zatem opinia publiczna, współ ze środkami społecznej komunikacji, wskazuje właśnie władze gmin (miast) jako odpowiedzialne za poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego i warunki życia mieszkańców.

W powyższej opinii jest, rzecz jasna, wiele racji. Stan dróg lokalnych lub sieci wodociągowej, funkcjonowanie sieci szkół podstawowych, a nawet promocja gminy muszą mieć wpływ na szanse rozwoju gospodarki i społeczeństwa. Jest jednak oczywiste, że rozwój lokalny nie jest zależny jedynie od kompetencji i racjonalności działań władz samorządowych. W znacznym stopniu jest on również efektem czynników obiektywnych, niezależnych od woli władz publicznych lub mieszkańców danej gminy. Czynniki te wpływają zarówno na szanse rozwoju gospodarki

lokalnej, jak i na same możliwości działania władz samorządowych (rzutując np. na poziom dochodów lokalnych budżetów). Można przy tym założyć, że wśród czynników tych niebagatelną rolę odgrywają uwarunkowania geograficzne. Wśród uwarunkowań o charakterze geograficznym można niewątpliwie wyodrębnić dwie odrębne grupy:

1) uwarunkowania endogeniczne – czyli pewne szczególne (zastane) cechy lokalnej przestrzeni geograficznej lub społeczno-ekonomicznej (klimat, szata roślinna, gleby, specyficzne składniki zagospodarowania przestrzennego),

2) uwarunkowania egzogeniczne – czyli położenie gminy w strukturze regionalnej, krajowej lub nawet europejskiej przestrzeni społeczno-ekonomicznej.

Oczywiście, konkretnych przesłanek geograficznych rzutujących na rozwój lokalny jest wiele. Liczne są one także na obszarze województwa lubelskiego. Wśród nich jako potencjalnie istotne można wskazać przede wszystkim:

1. Położenie geograficzne województwa. Województwo lubelskie leży na wschodzie kraju, przy granicy z Białorusią i Ukrainą, byłymi republikami Związku Radzieckiego, znajdującymi się na względnie niskim, a w każdym razie niższym od Polski, poziomie rozwoju. Granica pomiędzy województwem lubelskim a tymi krajami liczy prawie 450 km, co stanowi ok. 40% całej długości granicy województwa. Większość granicy wschodniej (ponad 370 km) to rzeka Bug. Także zachodnia granica województwa na odcinku ponad 100 km jest granicą rzeczną, biegnącą wzdłuż Wisły.

2. Struktura sieci osadniczej województwa. Sieć miast województwa lubelskiego jest dość słaba i rzadka. Na obszarze województwa lubelskiego istnieje tylko 41 miast. Najważniejszym z nich jest stolica województwa – miasto Lublin, liczące ponad 350 tys. mieszkańców i bezwzględnie dominujące nad pozostałymi miastami. Lublin, wraz z leżącym w jego bezpośrednim sąsiedztwie Świdnikiem, jest ok. 6-krotnie większy od następnego co do liczby ludności Chełma. Porównywalny z Chełmem potencjał mają jeszcze tylko: Zamość, Biała Podlaska i Puławy. Większość spośród pozostałych miast województwa to małe ośrodki liczące mniej niż 10 tys. mieszkańców. Na ich tle wyróżnia się jedynie kilka ośrodków ponad 20-tysięcznych (m.in. Kraśnik, Łuków, Biłgoraj). Miasta te pełnią funkcję ośrodków powiatowych, choć obok nich stolicami powiatów są również miasteczka mające mniej niż 10 tys. mieszkańców.

3. Układ głównych szlaków komunikacyjnych. Przez obszar województwa przebiega kilka ważnych szlaków komunikacyjnych, opartych przede wszystkim na drogach kołowych. Drogi te biegną z Warszawy, Łodzi i Poznania w kierunku Mińska i Moskwy, Kijowa i Lwowa. Istotną komunikacyjnie jest również prowadząca droga z Wilna i Białegostoku do Rzeszowa. Główne równoleżnikowe drogi województwa obsługiwane są przez przejścia graniczne, których, jak na długość granicy państwowej przylegającej do obszaru województwa, jest stosunkowo niewiele. Do najważniejszych, o znaczeniu ogólnokrajowym, należą: Terespol, Dorożuk i Hrebenne. Znaczenie ponadregionalne mają także przejścia w Sławatyczach

i Zosinie. Szczególnym składnikiem sieci komunikacyjnej województwa lubelskiego jest przebiegająca przez jego południową część szerokotorowa linia kolejowa, prowadząca z Ukrainy w kierunku Górnego Śląska.

4. Warunki glebowe. Rolnictwo jest wciąż jednym z dominujących działów gospodarki województwa lubelskiego. Jakość gleb na obszarze województwa jest przy tym wyraźnie zróżnicowana geograficznie. W strefie południowej, leżącej generalnie na terenie Wyżyny Lubelskiej, znajdują się na ogół gleby lessowe, o wysokich walorach rolniczych, należące do najwyższych klas bonitacyjnych (od I do III). W części północnej zaś, należącej do południowego Mazowsza i zachodniego Polesia, gleby są o wiele słabsze (IV-VI klasy bonitacyjnej).

5. Walory rekreacyjno-turystyczne. Na obszarze województwa istnieje kilka obszarów i miejsc charakteryzujących się cechami naturalnymi lub antropogenicznymi przyciągającymi zróżnicowane formy turystyki i wypoczynku. Największymi obszarami atrakcyjnymi rekreacyjnie ze względu na swoje walory przyrodnicze są: Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie (intensywnie zagospodarowane przez obiekty letniskowe) oraz Roztocze (wykorzystywane zwłaszcza przez ośrodki wczasowe). Dużym zainteresowaniem turystów cieszy się również Kazimierz Dolny (ze względu na szczególne połączenie położenia geograficznego z walorami historycznymi) oraz Nałęczów (łączący atrakcyjność uzdrowiska z wartościami kulturowymi). Ponadto samoistnymi atrakcjami turystycznymi są niektóre miasta województwa, legitymujące się ciekawymi zabytkami – zwłaszcza Chełm, Lublin i Zamość.

6. Struktura przestrzenna przedsiębiorczości pozarolniczej. Baza ekonomiczna województwa lubelskiego uległa w ciągu ostatnich kilkunastu lat zasadniczym przekształceniom. Większość niegdyś dominujących w województwie wielkich zakładów przemysłowych upadła lub uległa daleko idącym przekształceniom, wiążącym się na ogół z radykalnym ograniczeniem skali działalności. Dzisiaj zatem większość miast województwa, łącznie z Lublinem, funkcjonuje głównie jako ośrodki usługowe. Przemysł o większej skali zachował się jedynie w kilku miejscach, takich jak np. Bogdanka koło Łęcznej (kopalnia węgla kamiennego), Puławy (zakłady azotowe), Świdnik (wytwórnia helikopterów) czy też Biłgoraj i okolice (kompleks firm średniej wielkości, m.in. przemysł spożywczy i meblarski).

Jest rzeczą oczywistą, iż różne składniki spośród wymienionych powyżej uwarunkowań geograficznych w sposób zróżnicowany (pod względem siły i kierunków) oddziałują na rozwój lokalny [1, s. 49]. Interesujące zatem byłoby wskazanie tych aspektów (elementów) uwarunkowań, które mają szczególny wpływ na szanse i tempo rozwoju gmin. Próba odpowiedzi na tak sformułowany problem, stanowiąca cel niniejszego artykułu, została oparta na kilku wybranych wskaźnikach rozwoju społeczno-ekonomicznego. Wskaźniki te zostały dobrane tak, aby w sposób możliwie pełny i obrazowy ilustrowały sytuację społeczną i gospodarczą poszczególnych gmin. Są to zatem (analizowane na podstawie danych dla roku 2004):

- 1) saldo migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców,
- 2) liczba mieszkań oddanych do użytku na 1000 mieszkańców,

- 3) liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców,
- 4) wysokość dochodów własnych gminy budżetu gminy w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Dwa pierwsze spośród powyższych wskaźników ukazują reakcje ludności na szanse rozwojowe w skali lokalnej i związane z nimi własne perspektywy życiowe. Dwa pozostałe wskaźniki natomiast świadczą w sposób bezpośredni o potencjale ekonomicznym poszczególnych gmin.

Wysokość salda migracji jest podstawową informacją obrazującą atrakcyjność osiedleńczą poszczególnych obszarów. W obecnych realiach bowiem głównym czynnikiem migracji jest motyw ekonomiczny, czyli chęć poprawy warunków życia [2, s. 215]. W województwie lubelskim znaczna większość gmin (137 spośród 213) charakteryzuje się ujemnym saldem migracji. Przy czym największy odpływ ludności netto dotyczy gminy o najbardziej peryferyjnym położeniu i o wyrazistej dominacji rolnictwa w strukturze gospodarki lokalnej. Są to zatem przede wszystkim oddalone od większych miast gminy leżące we wschodniej części województwa, w pasie nadbużańskim. Ponadto pojedyncze gminy tego typu występują w wielu miejscach na pograniczu różnych powiatów, czyli w obszarach o słabej dostępności do miast. Z kolei najkorzystniejsze saldo migracji cechuje te gminy, które położone są w bezpośrednim sąsiedztwie miast. Największe ich skupisko istnieje wokół Lublina i Świdnika, ale występują także wokół kilku innych większych miast (nawet takich, które liczą jedynie nieco powyżej 20 tys. mieszkańców). Zjawisko to dotyczy zatem m.in. okolic Białej Podlaskiej, Chełma, Zamościa, Biłgoraja, Puław, Włodawy. Przestrzenne rozmieszczenie obszarów o dodatniej i ujemnej migracji wskazuje, że podstawowymi czynnikami geograficznymi rzutującymi na ten składnik życia społecznego są korzyści aglomeracji, przekładające się w tym konkretnym przypadku na zjawisko suburbanizacji. Najkorzystniejszymi tendencjami migracyjnymi mogą się zatem pochwalić gminy podmiejskie, będące terenem napływu zamożniejszych dotychczasowych mieszkańców większych i prężniejszych ekonomicznie ośrodków miejskich.

Intensywność budownictwa mieszkaniowego ma podobny walor informacyjny co saldo migracji. Informuje o postrzeganiu szans życiowych w danym miejscu. Pozwala się jednak także zorientować, jaka grupa ludzi wiąże się w sposób trwały z danym miejscem, mając ponadto możliwości finansowe wystarczające do budowy lub kupna mieszkania. Geografia obszarów o najbardziej intensywnym budownictwie mieszkaniowym jest zbliżona do struktury przestrzennej gmin o dodatnim saldzie migracji. W większym jednakże stopniu związana jest z głównymi ośrodkami miejskimi. Najwięcej zatem mieszkań buduje się na obszarach gmin bezpośrednio sąsiadujących z Lublinem. Ponadto terenami dość intensywnych inwestycji mieszkaniowych są gminy okalające miasta liczące ponad 30 tys. mieszkańców. Pewnym tempem budowy nowych mieszkań mogą się również poszczycić tereny położone wzdłuż głównych dróg oraz obszary Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Natomiast na obszarach oddalonych od większych miast, szczególnie zaś w południowej

części województwa, ruch budowlany jest bardzo słaby. W niektórych tego typu gminach w ciągu roku 2004 nie powstało ani jedno nowe mieszkanie.

Liczba podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 mieszkańców gminy jest wskaźnikiem aktywności gospodarczej miejscowej ludności. Wysoki poziom tego wskaźnika może być efektem zarówno wysokiego popytu lokalnego, jak i silnego osadzenia obszaru danej gminy w ponadlokalnych kontaktach gospodarczych. Na obszarze województwa lubelskiego można, jak się wydaje, wyodrębnić 3 typy geograficzne gmin o względnie wysokiej liczbie podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców:

- 1) miasto wojewódzkie i miasta powiatowe wraz z sąsiadującymi z nimi obszarami podmiejskimi,

- 2) tereny położone wzdłuż głównych dróg przebiegających przez obszar województwa,

- 3) obszary Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Rostocza.

Geografia obszarów o najwyższej aktywności ekonomicznej ludności jest niewątpliwie efektem przede wszystkim ilościowej dominacji usług wśród podmiotów gospodarczych. Fakt ten „premiuje” więc miejsca i obszary mogące liczyć na popyt zewnętrzny: ponadlokalne ośrodki centralne, obszary o łatwej dostępności komunikacyjnej oraz ośrodki i obszary atrakcyjne dla różnych form rekreacji.

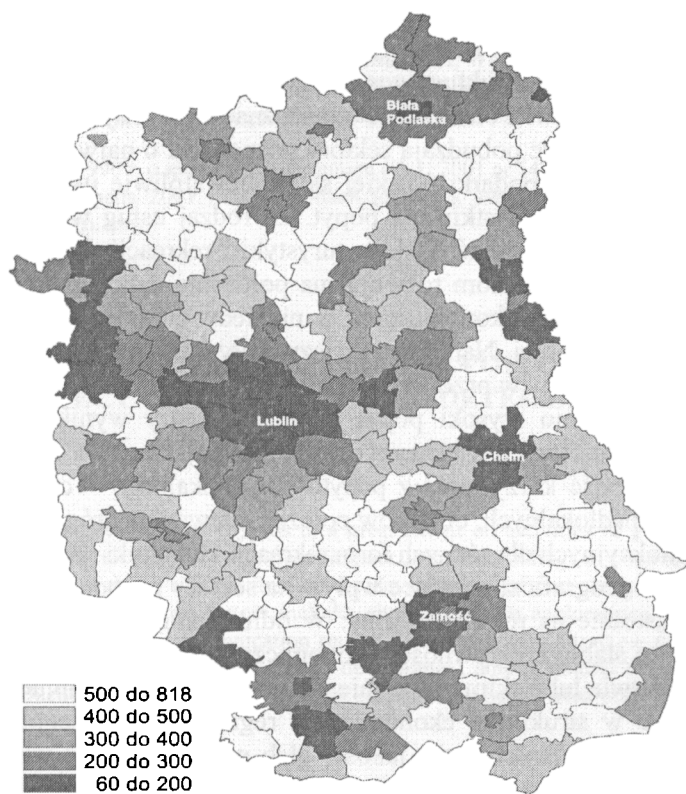
Wysokość dochodów własnych gminy przypadających na 1 mieszkańca w sposób być może najbardziej syntetyczny ilustruje poziom rozwoju lokalnego. Jest ona bowiem zarówno funkcją poziomu dochodów mieszkańców gminy i funkcjonujących na jej obszarze podmiotów gospodarczych, jak i pochodną realnego stanu zagospodarowania gminy (zależnego także przecież od poziomu rozwoju społecznego i gospodarczego) [5]. Najwyższym poziomem dochodów własnych mogą pochwalić się przede wszystkim gminy miejskie. Wynika to zapewne zarówno z względnie wysokiej na ogół aktywności gospodarczej ich mieszkańców, jak i z większej niż na terenach wiejskich intensywności zagospodarowania przestrzennego. Jest to przy tym zagospodarowanie o charakterze nierolniczym (a więc przynoszące wyższe wpływy z podatków lokalnych niż grunty i obiekty rolnicze). Intensywność i charakter zagospodarowania są również powodem względnie wysokich dochodów własnych gmin podmiejskich (przede wszystkim zaś podlubelskich) oraz gmin rekreacyjnych Pojezierza i Rostocza. Z kolei zauważalny, wyższy niż gdzie indziej poziom takich dochodów w gminach przylegających do głównych dróg, jest przede wszystkim efektem większej aktywności gospodarczej na terenie tych gmin. Specyficznym przypadkiem pod względem wysokości dochodów własnych na 1 mieszkańca (1 miejsce w województwie) jest gmina Puchaczów, na obszarze której leży kopalnia węgla kamiennego „Bogdanka”, będąca dużym i dobrze prosperującym przedsiębiorstwem. Najniższy poziom dochodów własnych mają natomiast gminy o charakterze rolniczym, w których zbiega się kilka czynników ograniczających wysokość dochodów tego typu: niska stopa podatku rolnego, wyjęcie gospodarstw rolnych spod przepisów

o podatkach dochodowych od osób prawnych i fizycznych oraz wreszcie słaby potencjał przedsiębiorczości pozarolniczej.

Przedstawione powyżej przestrzenne zróżnicowanie poszczególnych wybranych mierników rozwoju lokalnego pozwala stwierdzić, że różne uwarunkowania geograficzne wpływają na różne parametry rozwoju. Stąd też celowa byłaby niewątpliwie próba sformułowania syntetycznej oceny takiego wpływu. Ocenę taką oparto na sumarycznym wskaźniku rang, będącym sumą wyżej wymienionych wskaźników. W celu ustalenia sumarycznych rang poszczególnych gmin:

- 1) uszeregowano gminy według poszczególnych (częstkowych) wskaźników, w kolejności malejącej (tzn. od najwyższej wartości danego wskaźnika do najniższej),
- 2) zsumowano wartości rang częściowych.

W efekcie powyższej metody rangowania najwyższy poziom lokalnego rozwoju społeczno-ekonomicznego reprezentowany jest przez najmniejsze sumy rang, natomiast poziom najniższy – przez sumy największe. Geograficzne rozmieszczenie gmin o różnej wartości wskaźnika sumarycznego prezentuje rys. 1.



Rys. 1. Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju lokalnego w województwie lubelskim

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Zastosowany sumaryczny wskaźnik ilustruje kilka zasadniczych prawidłowości dotyczących zróżnicowania poziomu lokalnego na obszarze województwa lubelskiego. Najlepiej mianowicie rozwijają się gminy:

- 1) będące miastami o odpowiednio wysokim potencjale demograficznym i pełniącymi ponadlokalne funkcje w hierarchii sieci osadniczej (a także w strukturze administracyjnej województwa),
- 2) leżące w bezpośrednim sąsiedztwie głównych ośrodków osadnictwa miejskiego (szczególnie zaś w obrębie aglomeracji lubelskiej),
- 3) leżące w ciągach głównych, przebiegających przez województwo korytarzy transportowych,
- 4) położone w obszarach o zauważalnej społecznie atrakcyjności rekreacyjnej lub turystycznej.

Geografia rozmieszczenia gmin o różnym poziomie rozwoju pozwala na sformułowanie zasadniczych wniosków dotyczących wpływu warunków geograficznych na rozwój lokalny. Przede wszystkim różne składniki uwarunkowań geograficznych mają różny wpływ na ten rozwój. Charakter i siła tego wpływu zależą przede wszystkim od poziomu rozwoju makroekonomicznego i społecznego, w szczególności zaś od struktury gospodarki i zróżnicowania opłacalności poszczególnych jej sektorów. Podstawowe zatem znaczenie mają te składniki warunków geograficznych, które pobudzają sektory gospodarki o najwyższej opłacalności. W realiach obecnej gospodarki polskiej są to niewątpliwie usługi geograficznie zorientowane przede wszystkim na popyt. Za rodzaj usług w warunkach badanego obszaru można także uznać obsługę turystyki i rekreacji. Niewątpliwie zatem decydujący wpływ na poziom rozwoju ma położenie danej gminy w ponadlokalnej przestrzeni społeczno-ekonomicznej, a niekiedy także (zastane) cechy tej przestrzeni w skali lokalnej. Najkorzystniejszy wpływ na rozwój lokalny ma takie usytuowanie danej gminy w przestrzeni, które zapewnia:

- 1) odpowiednio wysoki popyt lokalny – który wynikać może z korzyści aglomeracji, właściwych większym ośrodkom miejskim,
- 2) możliwość korzystania z popytu ponadlokalnego – co oznacza szanse dla ośrodków ponadlokalnych, obszarów położonych wzdłuż dróg tranzytowych, a także terenów atrakcyjnych dla różnych form rekreacji i turystyki (por. [3, s. 63]).

Warunki geograficzne mające wpływ na sektory gospodarki inne niż usługi nie wpływają istotnie na rozwój lokalny. W odniesieniu do rolnictwa wynika to niewątpliwie ze słabej efektywności ekonomicznej tego działu gospodarki. Przemysł w województwie lubelskim (podobnie jak w całej Polsce) stopniowo redukuje swoje znaczenie w strukturze ekonomicznej regionu i poszczególnych jego części. Dlatego też np. zróżnicowanie jakości gleb nie ma obecnie wpływu (inaczej niż miało to miejsce przez kilkadziesiąt lat) na różnice w poziomie rozwoju. Także ukształtowana w ciągu II połowy XX w. struktura przemysłu (czynnika niegdyś decydują-

czego o poziomie życia w poszczególnych miastach) obecnie nie decyduje o dobrych lub złych kierunkach rozwoju lokalnego.

Należy zapewne przyjąć, że mechanizmy oddziaływania kompleksu uwarunkowań geograficznych na rozwój lokalny pozostaną w najbliższych dziesięcioleciach niezmienione. Biorąc więc pod uwagę to, że niektóre spośród tych uwarunkowań (np. drogi) mają charakter antropogeniczny, możliwe i celowe powinno być ich odpowiednie kształtowanie przez ponadlokalne władze publiczne. Byłby to bowiem zapewne jeden ze skuteczniejszych mechanizmów korygowania i pobudzania rozwoju lokalnego przez władze ponadlokalne, określanego często mianem polityki regionalnej.

Literatura

- [1] Domański R., *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, PWN, Warszawa 1993.
- [2] Kuciński K., *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, SGH, Warszawa 1994.
- [3] Suchorzewski W., *Krajowy system transportu i jego wpływ na system osadniczy*, [w:] *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*, red. A. Stasiak, Biuletyn KPZK PAN nr 167, Warszawa 1994.
- [4] Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU 2001 nr 142, poz. 1591 z późn. zm).
- [5] Ustawa z dnia 13 listopada 2001 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (DzU nr 203, poz. 1966 z późn. zm).

LOCAL DEVELOPMENT IN LUBLIN VOIVODSHIP AS AN EFFECT OF GEOGRAPHICAL DETERMINANTS

Summary

Local socio-economic development depends to a great extent on activities of gmina's government. However, geographical factors have significant impact on it. The findings of conducted analysis say that the main factors are those which stimulate the development of non-agricultural activities, sphere of service, in particular. Those factors include: situation within agglomerations and in the neighbourhood of important transit communication routes. Situation within attractive areas for tourism and recreation is an important stimulator of the development among natural characteristics of space. Whereas the influence of soil quality on the local development hasn't been observed.

LOKÁLNÍ ROZVOJ V LUBELSKÉM VOJVODSTVÍ JAKO DOPAD ZEMĚPISNÝCH PODMÍNEK

Anotace

Lokální socialně-ekonomický rozvoj výrazně závisí na aktivitách obecní samosprávy. Avšak podstatný vliv na tento rozvoj mají i zeměpisné faktory. Na základě uskutečněných analýz je v příspěvku formulována téze, že mezi těmito faktory jsou klíčové ty, které povzbuzují rozvoj mimozemědělského podnikání, zejména služeb. K těmto faktorům patří především: poloha na území městských aglomerací a v sousedství důležitých tranzitních dopravních tahů. Mezi přirozenými charakteristikami území může být důležitým stimulem rozvoje poloha na územích atraktivních pro cestovní ruch a rekreaci. Zjištěn však nebyl vliv kvality půdy na lokální rozvoj.

LOKALE ENTWICKLUNG IN DER WOJEWODSCHAFT LUBLIN ALS ERGEBNIS GEOGRAPHISCHER BEDINGTHEIT

Zusammenfassung

Die gesellschaftlich-ökonomische lokale Entwicklung ist im großen Maße von den Maßnahmen der Gemeindeselbstverwaltung abhängig. Jedoch haben auch geographische Faktoren einen wesentlichen Einfluss auf diese Entwicklung. Aufgrund der geführten Analysen, formuliert der Artikel die These, dass unter diesen Faktoren diejenigen von größter Bedeutung sind, die die Entwicklung des nicht landwirtschaftlichen Unternehmertums anregen, insbesondere der Dienstleistungen. Zu diesen Faktoren gehören vor allem: die Lage innerhalb der städtischen Agglomeration sowie in der Nachbarschaft wichtiger Transitzkommunikationswege. Unter den natürlichen Raummerkmalen kann ein wichtiger Stimulator für die Entwicklung, die Lage in attraktiven touristischen Gebieten sein. Dagegen wurde nicht beobachtet, dass die Qualität des Bodens auf die lokale Entwicklung Einfluss hätte.